

הרב יהודה שחור

בהוקרה

למו"ר הגרמ"י הדרי שליטי"א

שלימדנו (ע"פ ברכות לג)

דעת וחכמה להבדיל בין קודש לחול

ולהחדיר קדושת חיי הישיבה לימי המעשה

הבדלת נשים וקטנה שהגדילה במוצאי שבת**פרקי המאמר****פרק ראשון: נשים בברכת הבדלה**

- א. הבדלה דאורייתא או דרבנן.
- ב. נשים בהבדלה – שיטות הראשונים.
- ג. האם רשאיות הנשים להבדיל.
- ד. מהו הנוסח המקוצר של המבדיל.
- ה. נשים בהבדלה – שיטות הפוסקים.

פרק שני: נשים בברכת הנר – "בורא מאורי האש"

- א. מהי דעת המשנ"ב בביאור הלכה.
- ב. שיטות הפוסקים בברכת הנר לנשים.
- ג. גדר ברכת במ"ה והאם היא מצוה שהזמן גרמא.
- ד. סיכום הצדדים בעניין במ"ה לנשים והשוואתה לברכת המבדיל.
- ה. הסבר השיטה שלדעת המשנ"ב נשים לא תברכנה במ"ה.

פרק שלישי: הבדלת קטנה שהגדילה במוצאי שבת

- א. חיוב הבדלה ותוספת שבת בקטן שהגדיל.
- ב. קטנה שהגדילה במוצ"ש פטורה ממה נפשך מהבדלה.
- ג. חיוב חינוך על הבן או על האב.
- ד. חינוך קטן שהגדיל במצוה שעדיין אינו מחויב בה.
- ה. הבדלת קטן וקטנה שהגדילו במוצ"ש כחיוב ומדין חינוך.
- ו. יציאת גדול יד"ח במעשהו בקטנות ונפ"מ להבדלה.
- ז. הבדלה בקטנה שהגדילה במוצ"ש – סיכום.
- ח. ברכת הנר בקטנה שהגדילה במוצ"ש.
- ט. סיכום.

פרק ראשון: נשים בברכת הבדלה

א. הבדלה דאורייתא או דרבנן

שאלה: מה דינה של קטנה שהגדילה במוצאי שבת לעניין הבדלה.

תשובה: לבאור העניין יש להרחיב בגדרי הבדלה וברכת הנר בנשים ובדיני קטן שהגדיל וכדלקמן.

בפסחים (קו, א) איתא: "זכור את יום השבת לקדשו – זוכרהו על היין בכניסתו". ובברכות (כ, ב) נאמר: "אמר רב אדא בר אהבה נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה", ואע"ג דהווי מ"ע שהזמן גרמא, וכדברי רבא: "אמר קרא זכור ושמור, כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה, והני נשי הואיל ואיתנהו בשמירה איתנהו בזכירה".

וכתב הרמב"ם (פכ"ט דשבת ה"א): "מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים, שנאמר זכור את יום השבת לקדשו... וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקדוש היום וביציאתו בהבדלה". וכע"ז בסה"מ לרמב"ם (עשה קנה): "שצונו לקדש את השבת ולאמר דברים בכניסתו וביציאתו... ובבאור אמרו זכרהו על היין בכניסתו וביציאתו, כלומר הבדלה שהיא גם כן חלק מזכירת שבת ומתקנת מצותיה".

וכתב על כך המ"מ (רפכ"ט דשבת): "מדברי רבינו נראה בביאור שהוא סובר שההבדלה ג"כ דבר תורה והכל בכלל זכור. וראיתי המפרשים ז"ל חלוקים בזה, יש סוברים כדברי רבינו ואע"ג דבגמרא פ' ערבי פסחים אין שם אלא זכרהו על היין בכניסתו... מ"מ ילפינן ליה מדכתיב ולהבדיל... (בין הקודש ובין החול, שבועות ית, ב) ולשון מכילתא זכור את יום השבת... קדשהו בכניסתו וקדשהו ביציאתו. וי"א שההבדלה אינה אלא מד"ס אבל הקידוש הוא דבר תורה. ודע שלדברי הכל אחד אנשים ואחד נשים חייבין הם בקידוש היום ומימרא מפורשת היא... והבדלה נמי, אם היא דבר תורה נפקא לן חיובא דנשים מהתם, ואם היא מדבריהם דומיא דקידוש תקנוה. ורבינו ז"ל סתם כאן, וכיון שלא הזכיר בהן פטור מכלל שהן חייבות".

במ"מ נראה שהבין שלרמב"ם הבדלה מדאורייתא בעיקר, מדכתיב ולהבדיל בין הקודש ובין החול, וכדברי ר' חייא בר אבא בשם ר' יוחנן בשבועות ית, ב: "כל המבדיל על היין במוצאי שבתות הויין לו בנים זכרים דכתיב להבדיל בין הקודש ובין החול... וסמיך ליה אשה כי תזריע" (מקור זה מוזכר גם בקובץ שיעורים ביצה סק"ב בשם הרשב"א בעל התוס' שהובא בסוף איגרת הרמ"ה). אמנם, פשטות הגמ' בשבועות אינה עוסקת בחיוב ההבדלה אלא בדרשת אגדתא שהמבדיל זוכה לבנים זכרים. וברמב"ם עצמו נראה שהמקור הוא גירסתו

בדרשת חז"ל שזכרהו קאי גם ביציאתו וכפי שכתב בספר המצוות. וכ"כ הפמ"ג (או"ח רצו מ"ז סק"ז), וכע"ז במנ"ח (ל"א סק"ה) שכתב דהרמב"ם והחינוך למדו הבדלה מזכור וכהספרי.

מכאן שישנם שני מקורות להבדלה, או מזכור – לזכרו ביציאתו, או מ"ולהבדיל בין הקודש ובין החול". וישנה גם מחלוקת האם ההבדלה מהתורה או מדרבנן. וברא"ש (נזיר ד, א ע"פ גירסתו שם בגמ') הבדלה דרבנן. וכ"כ בשו"ת הרא"ש (כלל י"א סק"ג) בשם ר"ת דהבדלה דרבנן.

ב. נשים בהבדלה – שיטות הראשונים

למקור הדין השלכה לגבי חיוב נשים בהבדלה. נשים פטורות ממ"ע שהזמן גרמא, ולפיכך יש לכאורה לפוטרו מהבדלה. הסברא לחייבן בהבדלה שייכת באם המקור להבדלה הוא מזכור, לזכרהו ביציאתו. הלימוד שנשים חייבות בקידוש הואיל ואיתנהו בשמור איתנהו בזכור, יועיל גם להבדלה. אם המקור להבדלה מ"ולהבדיל", אזי אין לכך קשר לזכור ואין מקור לחייב נשים. כיוצ"ב אם הבדלה דרבנן לכאורה נשים פטורות דהווי זמ"ג, אא"כ נאמר שרבנן תיקנו הבדלה כעין קידוש דאוי ולכן חייבו נשים וכסברת המ"מ.

ברמב"ם ובחינוך נראה שנשים חייבות בהבדלה, וכ"ד המ"מ. וכדעת המ"מ כתבו הריטב"א (הנדפמ"ח פסחים נד, א) והמאירי (ברכות כ, ב), וכ"כ בראבי"ה ע"פ גירסתו בירושלמי (ומקורות נוספים ביביע אומר ח"ד או"ח סי' כ"ג).

מאידך, הב"י (או"ח ס"ס רצו) כתב וז"ל: "כתוב בא"ח, נשים אין מבדילות לעצמן דאין הבדלה תלויה בשמירת שבת אלא רבנן אסמכוהו אקרא. והר"י (רי יונה) כתב דכשם שחייבות בקידוש חייבות בהבדלה". עכ"ל.¹ וכן נראה מסתימת

1. בארחות חיים שלפנינו (הבדלה יח) כתוב: "כתב הר"ש ז"ל, נשים אין מבדילות לעצמן דאין הבדלה תלויה בשמירת שבת אלא רבנן אסמכוהו אקרא, ע"כ כתב הרי אשר ז"ל שאם קידש או הבדיל אדם לעצמו לא יקדש ולא יבדיל לבקי אלא לאשה וכו' כאשר כתבתי בהלכות קדוש היום". ובה"ל קדוש היום סט"ז הביא בשם ר' אשר: "שאם קדש או הבדיל לעצמו לא יקדש לבקי אלא לאשה או לשאינו בקי". מלשון ר' אשר דייק הברכ"י (רצו) שנשים חייבות בהבדלה ולכן יבדיל לאשה. לפ"ז בנוסח הא"ח דידן מובאת מחלוקת בין הר"ש שפוטר נשים מהבדלה לבין ר' אשר שמחייבן. ובנוסח הא"ח שבב"י הא"ח פוטרן ור' יונה מחייבן (וכפי שכתב גם בספ"ק דברכות). לב"ח (רצו) הא"ח עצמו מביא את ר' יונה, והמאמר מרדכי (כרמי, רצו סק"ה) סובר שבא"ח שבב"י לא הובאה דעת ר"י והב"י הביאה. וציינו ביב"א הני"ל ובבירור הלכה (זילבר רצו סק"ז) דכנראה לב"י היתה מהדורה אחרת של הא"ח. היב"א סובר כהב"ח ולכן מסיק שהלכה כל"ב דהא"ח ועפ"ז א"ש משי"כ א"ח הבדלה סכ"ד וז"ל: "ויש לאדם להבדיל על הכוס מבעוד יום אע"פ שעדיין הוא שבת שמצוות זכירתו בשעת יציאתו ואפילו קודם לשעה זו מעט". ומשמע דלא"ח הבדלה מדין זכירת שבת ביציאתה ולפיכך יש לחייב נשים בהבדלה. ובמאמר מרדכי כותב דמרי אשר

לשונו של ר' יונה (ספ"ק דברכות ד"ה ורבינו שמואל) בשם ר' שמואל שנהגו להבדיל בבית אע"פ ששמעו הם ונשיהם ובי"ב הבדלה בביהכניס.

סברת הארחות חיים לפטור נשים מהבדלה, כי הבדלה אינה תלויה בשמירת שבת, והמקור לכך הוא מ"ולהבדיל בין הקודש ובין החול". ואם הבדלה דרבנן י"ל שתקנוהו כדבר בפני"ע ולא כעין קידוש דאוי,² ודלא כהמ"מ שאם הבדלה

אין הוכחה שנשים חייבות בהבדלה (ודלא כהברכ"י), די"ל שנקט אשה משום קידוש, ולגבי הבדלה כוונתו רק לשאינו בקי. ולפ"ז יצא שבא"ח שלפנינו נשים פטורות מהבדלה ואין דעה החולקת, ובא"ח של הבי"י לדעה קמא שהיא של הא"ח עצמו (לפי גירסת הבי"י) נשים פטורות ולדעה בתרא של ר' יונה נשים חייבות (ולכאוי היב"א שכתב דהלכתא כל"ב דא"ח צ"ע, שהרי הא"ח עצמו לגירסת בי"י הוא לישנא קמא ולגרסתנו אין דעה המחייבת). ולענין ההוכחה ממשי"כ בא"ח בענין הבדלה מבעוד יום י"ל שהרי לתוס' ורא"ש (בברכות כז, ב) דין זה הינו כשאנוס לדבר מצוה וכד' וכ"פ בשו"ע (סי' רצ"ב), ואילו הרמב"ם (פכ"ט דשבת הי"א) פוסק זאת לכתחילה וז"ל: "יש לו לאדם לקדש על הכוס ערב שבת מבעוד יום אע"פ שעדיין הוא שבת שמצוות זכירה לאמרה בין בשעת כניסתו ויציאתו בין קודם לשעה זו מעט". רואים שהא"ח העתיק את לשון הרמב"ם המתייחסת להבדלה. (עצם הדין מובא גם באבודרהם (ריש תפילת ערבית של מוצ"ש) בשם הראב"ד, אע"פ שהבאנו לעיל שלפי האבודרהם המקור להבדלה הוא מ"ולהבדיל". אך אבודרהם לומד שמ"ולהבדיל" לומדים שהבדלה דומיא דקדוש תקנוה ולכן אין ראייה מהאבודרהם). ואפילו הא"ח עצמו בתפילת ערב שבת ס"ט הביא דין זה בשם הרשב"א והראב"ד ושם לא מופיע נימוק הרמב"ם. ואולי יש לדחוק שא"ח מסכים לדינא כהרמב"ם ולא מוטעמיה אלא שבהל' הבדלה העתיק הא"ח לשון הרמב"ם כי מסכים עמו לדינא, ולפ"ז אין הוכחה מלשון הא"ח שהבדלה מדין זכירת שבת ביציאתה, או שנאמר שפטור נשים מהבדלה זו רק דעת הר"ש ולא דעת הא"ח. עצם חידוש הרמב"ם ע"פ הבנתו בגמרא שהבדלה גם מבעווי"א א"ש טפי לשיטתו שהבדלה דומיא דקידוש ובקידוש פשיטא שהוא לא נועד לקטוע יום החול ולהכניס השבת (ולכן נעשה לפניו או אחרי כניסת השבת) ואם ההבדלה כמו קידוש אף היא לא מצביעה על סיום השבת ותחילת יום החול ולכן שרי מעט לפני מוצ"ש, משא"כ אם הבדלה אינה קשורה לקידוש יתכן והיא מצביעה על סיום השבת ואז א"א לעשותה לפני מוצ"ש. ההשוואה ברמב"ם בין ע"ש למוצ"ש אינה רק בהבדלה וזמנה אלא גם לענין סעודת ליל שבת וסעודת מלוה מלכה וכפי שכתב הרמב"ם (פ"ל דשבת ה"ה ע"פ שבת קיט, ב) דמסדר שולחנו בע"ש ובמוצ"ש "אע"פ שאינו צריך אלא לכזית כדי לכבדו בכניסתו וביציאתו".

2. מלשון הא"ח שרבנן אסמכוהו אקרא נראה שהבדלה דרבנן והלימוד הוא מ"ולהבדיל בין הקודש והחול", שאינו קשור לשמירת שבת. וכ"כ אג"מ (אוי"ח ח"ד סי' ק') בדעת הא"ח. וצ"ע, שהרי הא"ח (צצית ססל"א) פסק כרש"י (ברכות כ, ב) שבמצוות דרבנן נשים חייבות גם במעשהז"ג. (ואם אכן הא"ח עצמו כל"ב בא"ח ודלא כהר"ש, כדעת היב"א בהע' הקודמת - לק"מ, אך עפמשנית' ני' דא"ח ס"ל כהר"ש). ואכן בהע' לספר הישר (חלק התשי' ע' סק"ד הע' ג) כתב דאולי לא"ח נשים פטורות בזמ"ג גם במצוות דרבנן. אך צ"ע משיטת הא"ח עצמו שפסק שחייבות (ובשד"ח ח"ה מערכת מ"ם כלל קלה מפרט מחל' הפוסקים בזה ולרוה"פ פטורות אך לא"ח חייבות. וראה בקונטרסי שעורים קידושין י"ט סק"ד וסק"ה שתולה מחל' זו בחקירה מדוע פטור נשים במעשהז"ג האם בגלל שמושעבודת לבעל והזמ"ג סיבה, או שפטורם מטעם אחר והזמ"ג סימן). ואולי יש לדחוק שלא"ח עצם ההבדלה מדאוי ונלמד

דרבנן, רבנן הרחיבו זכירת הקידוש גם ליציאתו. ובאבודרהם (ברכת המצוות ומשפטיהם עמ' כו) כותב שנשים חייבות בהבדלה מדרבנן כיון שחייבות בקידוש ממה שנאמר "ולהבדיל בין הקודש ובין החול". ומשמע דסבר שגם אם המקור לדרבנן מ"ולהבדיל", דומיא דקידוש תיקנוה. ואולי זו גם דעת המ"מ שמביא המקור מ"ולהבדיל" ואעפ"כ כותב שנשים חייבות.

ג. האם רשאות הנשים להבדיל

השו"ע (או"ח רצו, ח) פסק: "נשים חייבות בהבדלה כשם שחייבות בקידוש. ויש מי שחולק". וכתב הרמ"א: "ע"כ לא יבדילו לעצמן רק ישמעו הבדלה מן האנשים". דהיינו, השו"ע הכריע כהרמב"ם והמ"מ והביא דעת הא"ח כיש מי שחולק, והרמ"א חושש לדעה זו ולכן פסק שלא יבדילו לעצמן אלא ישמעו מהאנשים מחשש ברכה לבטלה. וצ"ע מדוע לרמ"א אינן רשאות לברך, הרי הרמ"א פוסק שנשים רשאות לברך על מעשהז"ג אע"פ שפטורות. ובט"ז (שם סק"ז) כתב שבמצוות דרבנן אינם רשאות לברך. ובמג"א (שם סק"א) הסביר דלרמ"א רשאות לברך רק במצוות שיש בהן עשייה, משא"כ כשכל המצווה היא הברכה אינן רשאות.³ (ובסברות אלו האריכו האחרונים, ואכמ"ל. וראה

מ"ולהבדיל", ומש"כ שרבנן אסמכוה אקרא מתייחס רק לפרטים שצריך יין וכד' וצ"ב. ואולי יש לדחוק גם באופן אחר, שלדעת הר"ש שהובא בא"ח הבדלה דרבנן ולא קשורה לשבת ונשים פטורות ולדעתו נשים פטורות גם בזמ"ג דרבנן ולא"ח עצמו הבדלה דאורייתא ומקורה מ"ולהבדיל", שהרי גם המ"מ לומד שהפסוק "ולהבדיל" הינו מקור מדאורייתא, אלא שהא"ח סובר שאינה קשורה לשבת ולכן נשים פטורות והא"ח העתיק לשון הר"ש כי מסכים עמו לדינא בענין הבדלה שנשים פטורות אע"פ שטעמיהם חלוקים.

יש להעיר שלרש"י וא"ח שבמעשהז"ג דרבנן נשים חייבות, צ"ע מדוע צריך בנר חנוכה, מגילה ודי' כוסות לחייבן מצד אף הן היו באותו הנס, תיפוק ליה דהוי זמ"ג דרבנן שחייבות, וכך הקשה במחזיק ברכה (רצ"א סק"ח). והמחזיק ברכה מיישב דבפשטות אף הן היו בנס מהווה סיבה לחייב את מי שפטור, אך י"ל ש"אף הן" מהווה גם סיבה לפטור את מי שלכאורה חייב אם לא היה בנס כי החיוב רק על מי שניצל. לפיכך אם לא היו הנשים בנס היו פטורות גם לרש"י וא"ח. לענ"ד ישוב זה תלוי במחלי הראשונים האם "אף הן היו בנס" הכוונה כפשוטו שאף הן היו (כטפלות), וכ"כ רש"י ותוס' מגילה ד, א ותוס' פסחים קח, ב, או ש"אף הן" הכוונה שעיקר הנס נעשה על ידם, וכ"כ רש"י ורשב"ם פסחים קח, ב (וראה גם רש"י שבת כג, א ד"ה היו). אם "אף הן" הכוונה כטפלות - אפ"ל שלא "אף הן" יש סיבה לפטורן כי לא ניצלו. אך אם "אף הן" כוונתו שהם העיקר - אזי גם ללא "אף הן" אין סיבה לפטורן ודלא כהמחזיק ברכה. ואולי יש לומר בדעת המחזיק ברכה שרש"י בברכות (שמחייב נשים בזמ"ג דרבנן) סבר כרש"י במגילה (שאף הן כטפלות) ולא כרש"י בפסחים (שאף הן כעיקר), או שנדחוק ונחדש שיש נימוק אחר לפטורן אע"פ שניצלו בנס (כגון, בחנוכה ומגילה אינם במלחמה ובדי' כוסות אין דרך נשים לשתות יין וכד'), וזה יועיל כתירוץ אחר לקושית המחזיק ברכה, וצ"ב.

בשש"כ (ח"ב פס"א העי' ס"ט) מביא בשם הגרשז"א סברא שהיא לכאורה ההיפך מהמג"א 3.

בקונטרסי שעורים קדושין י"ט סק"ז דסברות ה"ז ומג"א מאותו יסוד דרשאות לברך רק כשיש חפצא של מצוה, אך כשאין מעשה מצווה וה"ה במצוות דרבנן שאין בהם חפצא של מצווה אלא רק חיוב גברא, אינן רשאיות לברך. אמנם בלשון ה"ז יתכן שכוונתו כפשוטו דהווי מעין תרתי לריעותא).

ד. מהו הנוסח המקוצר של המבדיל

נוסח ההבדלה הרגיל שמקורו בחז"ל, הוא: המבדיל בין קודש לחול, בין אור לחושך, בין ישראל לעמים וכו'. כשצריך לעשות מלאכה קודם שהבדיל בתפילה ועל היין, כתב השו"ע (רצט): "אומר המבדיל בין הקודש ובין החול בלא ברכה" (ואין צורך בכל הנוסח הארוך – משנ"ב סקל"ה). וכתב שם הרמ"א: "וכן נשים שאינן מבדילין בתפילה יש ללמדן שיאמרו המבדיל בין קודש לחול קודם שיעשו מלאכה". הגר"י קמינצקי (אמת ליעקב עה"ת שמיני י, י) מדייק בשנוי הנוסח המקוצר שבין השו"ע והרמ"א. לשו"ע הנוסח: "בין הקודש ובין החול" ולרמ"א: "בין קודש לחול". ומבאר, שלשון התורה: להבדיל "בין ובין" (בין הקודש ובין החול, בין האור ובין החושך, בין הקודש לבין קודש הקדשים, בין החיה הנאכלת ובין החיה אשר לא תאכל וכדו') ולשון חז"ל: להבדיל "בין ל...". (בין קודש לחול, בין אור לחושך, בין ישראל לעמים וכדו'). השו"ע נקט לשון התורה והרמ"א מעדיף לשון חז"ל. ולשיטתייהו ביו"ד (סי' שכת) שלשו"ע נוסח ברכת הפרשת חלה – "להפריש תרומה" ולרמ"א אפשר לברך "להפריש חלה". וכתב הגר"א (שם סק"ב) דבתורה העיסה קרויה חלה ומפרישים מהעיסה (חלה) – תרומה, ובחז"ל: מפרישים חלה. וא"כ השו"ע מעדיף לשון תורה והרמ"א לשון חז"ל.

ובאופן נוסף מבאר שם באמת ליעקב, שהמחלוקת בין השו"ע והרמ"א אינה האם להעדיף לשון תורה או לשון חז"ל, אלא שבמילי דאורייתא יש להעדיף לשון תורה ובמילי דחז"ל יש להעדיף לשון חז"ל. לפיכך, בחלה – לשו"ע שחי בארץ ישראל שייך בה מצב של חלה דאורייתא, ולכן לשון הברכה היא לשון תורה, ולרמ"א שחי בגולה ושם תמיד חלה דרבנן, לשון הברכה היא לשון חז"ל. כיוצ"ב, לשו"ע הבדלה דאורייתא (וכדמוכח מהא דחייב השו"ע נשים כשם שחייבות בקידוש), והרמ"א חשש לא"ח שהבדלה דרבנן (ולכן העדיף שתשמענה הבדלה מאנשים), ולכן שו"ע נקט בנוסח המקוצר של ההבדלה – לשון תורה, והרמ"א – לשון חז"ל, עכת"ד.

עפמשנ"ת לעיל יש להעיר על דבריו: מהא דחייב השו"ע הנשים בהבדלה אין

עיי"ש. וראה ערוה"ש (רצו, ה) שהקשה על סברת המג"א ותמהו עליו האחרונים (אג"מ חו"מ ח"ב סי' מז סק"ב, יבי"א ח"ד סי' כג סק"ז וששי"כ ח"ב פני"ח הע' סד).

4. ועיי"ש שמסביר שזו אכן הגירסה הנכונה בשו"ע וכ"ה בשו"ע הנדמ"ח במהדורת הדרת קודש.

הוכחה שהבדלה דאורייתא, שהרי המ"מ מחייבן גם אם הבדלה דרבנן (דכעין דאוי תקון). אך יתכן שהשו"ע סובר כדרכו כהרמב"ם ולכן הבדלה דאורייתא. כיוצ"ב ברמ"א שחושש שנשים פטורות, אין הכרח שהבדלה דרבנן, דיתכן שהבדלה דאורייתא ומקורה מ"ולהבדיל בין קודש לחול" ואינו קשור לקידוש ולכן חושש שנשים פטורות (אא"כ הלימוד מ"ולהבדיל" לכו"ע רק אסמכתא). בנוסף, אילו מקור השו"ע להבדלה כהמ"מ מ"ולהבדיל בין הקודש ובין החול", מאוד מתבקש הנוסח שבאותו מקור – בין הקודש ובין החול. אך אם שו"ע כהרמב"ם והמקור להבדלה מ"זכור את יום השבת לקדשו", אזי העדפת הנוסח בין הקודש ובין החול פחות הכרחית והיא מבוססת על לשון התורה באופן כללי ולא על נוסח ההבדלה שבתורה (כמו"כ יש לציין שנוסח ההבדלה הרגיל שמקורו בחז"ל המבדיל בין קודש לחול בין אור לחושך בין ישראל לעמים וכו' אי"ש טפי למ"ד שהבדלה מ"ולהבדיל", משא"כ אם הבדלה מדין זכור – קידוש, יכלו חז"ל לנסח ההבדלה בנוסח מעין הקידוש).

ה. נשים בהבדלה – שיטות הפוסקים

הרמ"א כתב שהנשים לא יבדילו לעצמן. וכתב המשנ"ב (סקל"ה): "והבי"ח כתב אפילו למ"ד שפטורות מ"מ יכולות להמשיך על עצמן חיוב ולהבדיל לעצמן כמו בשופר ולולב שג"כ פטורות ואפ"ה מברכות... ומסיק המ"א דהעיקר כדברי הבי"ח".⁵ ובשעה"צ סקל"ד מוסיף: "ויכולין לסמוך ע"ז למעשה, דבלא"ה הפר"ח וכן הרב יעב"ץ הסכימו להדעה הראשונה". דהיינו, המשנ"ב מכריע שיברכו ודלא כחשש הרמ"א מאחר והבי"ח והמג"א הכריעו שרשאיות (ודלא כהרמ"א) ובצרוף לשיטת הרמב"ם והשו"ע שחייבות.

ודעות נוספות בפוסקים: כף החיים (רצו סק"ה) כותב שהנשים תברכנה המבדיל בלא שם ומלכות דחיישינן לספק ברכות להקל. בהג"ר רע"א (לסי' תפט ס"ט) כותב דלרמ"א הבדלה דאוי ונשים חייבות, ורק לכתחילה חשש לסוברים שפטורות. ובבן איש חי (שנה ב' ויצא סכ"ב) פסק דנשים חייבות בהבדלה וכ"ד ערוה"ש (רצו, ה) דהעיקר שחייבות ומדאורייתא, וכ"כ שבט הלוי (ח"ו סמ"ב סק"ב ובח"ד סני"ד סק"ז), וכן מסיק ביביע אומר (ח"ד או"ח סי' כ"ג) שהאריך בבירור השיטות ובסק"ב מסיק שחייבות בהבדלה (דהעיקר כדעה ראשונה

5. המשנ"ב סקל"ה מוסיף שנהגו הנשים לשתות מהבדלה, וכוונת המג"א להקל כשאין מי שיוציאה, שתבדיל ותשתה כדי שלא לבטל מצות הבדלה. עכתי"ד. ויל"ע במוצאי שבת חזון שנהגו ליתן היין לקטן (ששייך בחינוך של בפה"ג ואינו בחינוך להתאבל על ירושלים) ואם אין קטן ישתה בעצמו. וצ"ע כשיש לו רק קטנה בגיל החינוך הנ"ל האם עדיף לתת לקטנה או שישתה בעצמו, וצע"ב לדינא.

בשו"ע, וכמו"כ יש ס"ס שמא הבדלה דאורי' ואת"ל דרבנן, שמא כעין דאורי' תקון).
האג"מ (חור"מ ח"ב סמ"ז סק"ב) דן לעניין ברכת הנר ודוחה סברת המג"א בדעת
הרמ"א שאינן רשאות לברך. ונראה מדבריו שפשיטא שנשים רשאות להבדיל.
וכן מסיק בבירור הלכה (זילבר) רצו סק"ז שרשאות להבדיל. וכ"כ בשש"כ (ח"ב
פנ"ח סט"ז).

לסיכום, לנוהגים כהשו"ע, העיקר שנשים חייבות בהבדלה (מלבד שיטת כף
החיים), ולנוהגים כהפוסקים האשכנזים יתכן ונשים פטורות אך עכ"פ העיקר
שרשאות לברך (ודלא כהרמ"א שנראה מדבריו שנשים לא רשאות).

יש נפ"מ אם רשאות או חייבות לעניין הוצאתן ידי"ח בהבדלת אנשים שכבר
יצאו ידי"ח. לערוה"ש – מאחר דחייבות אזי גם איש שהבדיל יכול להבדיל עבורן,
ורק לחומרא חוששים שאשה לא תוציא אנשים. ליבי"א לכתחילה עדיף שהאיש
יכוון שלא לצאת ידי"ח בביהכ"ס, אך אם יצא ידי"ח, יכול להבדיל לאשה שהרי
לשיטתו נשים חייבות. המשנ"ב (רצו סקט"ו) כותב שנשים אולי רק רשאות
ולכן כותב שעדיף שהאנשים שיצאו ידי"ח לא יוציאו את הנשים בהבדלה.
ובבירור הלכה כותב שעדיף שהנשים ישמעו מאנשים שלא יצאו ידי"ח ואם
האנשים יצאו ידי"ח יבדילו הנשים בעצמן, ובשעת הדחק יכול איש שיצא ידי"ח
להוציא נשים. וכ"כ בשש"כ ח"ב פנ"ח הע' עג (ובמשנת יעקב רפכ"ט דשבת מעיר,
דלפי הדגמ"ר שאיש שהתפלל בע"ש אינו יכול להוציא אשתו בקידוש, לכאורה
ה"ה בהבדלה למ"ד שנשים חייבות מהתורה בהבדלה).

פרק שני: נשים בברכת הנר – בורא מאורי האש

א. מהי דעת המשנ"ב בביאור הלכה

האמור לעיל מתייחס לברכת המבדיל. ובעניין ברכת הנר (במ"ה) לנשים כתב
הביה"ל ס"ס רצו וז"ל: "עייין במ"א שכתב דפשוט דרשאים לברך לעצמן על
הבשמים ועל הכוס, דברכת הנהנין הם. והא דלא נקט המ"א ברכת הנר, דברכת
הנר לאו ברכת הנאה הוא דלא נתקן על הנאת האור, דא"ה היה צריך לברך בכל
פעם כשרואה האור וכמו שהביא ב"י בשם הרא"ש. ומסתפקא אפילו למ"ד
דנשים חייבות בהבדלה אם חייבות בברכת הנר. דבשלמא הבדלה אף שהוא זמן
גרמא נכללת במצווה דזכור שהיא שייכא לשבת וכמש"כ הרמב"ם, ואפילו למ"ד
דרבנן דומיא דקידוש תקנוה, משא"כ נר שנתקן על בריאת האור במו"ש שאינה
שייכא לשבת כלל והיא זמן גרמא, מני"ל דחייבות. ואין לומר כיון שנקבעת
בברכת הבדלה חדא דינא להו, דז"א דהא יכולין לברך אותה בפני עצמה ג"כ וגם
אין מחויב לחזור אחר האור כדלקמן בסימן רצ"ח ס"א. ואולי כיון דלכתחילה

מצוה לסדרן ביחד חדא דינא להו ויותר נכון לומר דאינה חייבת בברכת הנר לכריע, עכ"ל.

לביה"ל פשוט שנשים מברכות בשמים ויין שהם ברכות הנהנין וכהמג"א. ולענין במ"ה כותב שאינה ברכת הנהנין ואינה קשורה לשבת והזמן גרמא ונראה יותר שאינה קשורה להמבדיל ולכן יותר נכון לומר שאינה חייבת בבמ"ה. מלשון הביה"ל נראה שמתייחס האם נשים חייבות בבמ"ה, אך צ"ע שהרי לכאורה גם אם אינן חייבות הן רשאיות לברך על זמן גרמא למנהג האשכנזים. ואולי כוונת הביה"ל שמאחר ואינן חייבות גם אינן רשאיות, אך יש בכך קצת דוחק בלשון וגם צריך להבין מדוע אינן רשאיות ומאי שנא מהמבדיל שמסיק שרשאיות.

האג"מ (ח"מ ח"ב סי' מז סק"ב) סובר שביה"ל לא הכריע אם רשאיות לברך במ"ה אלא רק כתב דאינן חייבות. בבירור הלכה תנינא (זילבר או"ח סי' רצו) מביא בשם הגרי"ח נאה (בקצוה"ש ח"ג סצ"ו) דסובר דלביה"ל פשיטא שרשאיות לברך במ"ה, וכ"כ הציץ אליעזר (חי"ד סמ"ג סק"א) דלביה"ל רשאיות לברך, ומה שכתב שאינן חייבות נפ"מ שאיש (שיצא ידי"ח) לא יברך במ"ה עבור אשה ככל מעשהז"ג שנשים רשאיות לברך אך אין מברכים עבורן. ואילו בנהרות איתן (לגרי"א רובין) ח"א סי' יט כותב ששבת הלוי מבין בביה"ל שנשים לא תברכנה (ושבה"ל עצמו חולק ע"כ וכדלקמן). וכן בלוח אי"י (להגרימ"ט) מעיר דלפמ"ש המ"ב לא תברכנה הנשים בעצמן מאורי האש, וכ"כ בשש"כ ח"ב פס"ב הע' צח שלחוששין לספיקו דהמשנ"ב אינן רשאיות. מכאן, שהפוסקים חלוקים האם לדעת המשנ"ב רשאיות נשים לברך במ"ה.

ב. שיטות הפוסקים בברכת הנר לנשים

באג"מ הנ"ל פוסק שנשים מברכות במ"ה כי השו"ע כתב שנשים מבדילות ולא ציין שאינן מברכות במ"ה, וכ"כ למנהג אשכנז שרשאיות. וכ"כ בשבת הלוי (ח"ו מב סק"ב וח"ז עז סק"א אות ב'), ולכן פסק שהבעל יברך במ"ה לפני קריאת איכה בביהכניס והנשים תברכנה בבית. ביביע אומר (ח"ד או"ח סכ"ד סק"ב וכיוצ"ב ביחווי"ד ח"ד סכ"ז ובלוית חן כה) מסיק לאחר ביאור השיטות באריכות שעדיף שתשמענה במ"ה מאנשים שמבדילים גם לעצמם, אך אם אי"א, תברכנה במ"ה בעצמן, ואם אינן יודעות, יכול איש שיצא ידי"ח לברך ולהוציאן ידי"ח, ומוכיח מהאחרונים שבמ"ה בכלל הבדלה ודלא כביה"ל שנוטה להפריד בין המבדיל לבמ"ה. וכ"כ בציץ אליעזר (חי"ד סי' מג) דלמחייבן בהבדלה הי"ה דחייבות בבמ"ה ודלא כמשנ"ב, ולכן עליהן לברך ודלא כלוח אי"י. ובירור הלכה (זילבר) רצו סק"ח מצייין הגמרא בפסחים נד, א שרבי חזר וסידרן (להבדלה ובמ"ה) על הכוס כדי להוציא בניו ובני ביתו, ולריטב"א ועוד ראשונים אשתו בכלל בני ביתו ומשמע

שנשים חייבות גם בבמ"ה (והובא גם ביבי"א הנ"ל), ומביא דלפוסקים במ"ה תלי בהבדלה, ולכן חייבות בבמ"ה כשם שהעיקר שחייבות בהבדלה (ובמהד' תליתאה או"ח ס"ס תקנ"ו מביא רבבות אפרים בשם הגר"מ סאכאטשבסקי שדן בבמ"ה המנותק מהבדלה, כגון בליל ט' באב, האם נשים חייבות שהרי מבדילים רק למחרת, וראה לעיל שהבאנו ששבה"ל כותב גבי ליל ט' באב שהבעל מברך במ"ה בביהכנ"ס והאשה בבית ובמועדו"ז (ח"ז רנ"ה) נוטה שתברכנה במ"ה אגב הבדלה אך לא במוצ"ש ליל ט' באב). בכף החיים (רצו סקנ"ה) חושש לספק ברכות להקל לעניין המבדיל ופוסק שנשים תברכנה המבדיל בלא שם ומלכות ואעפ"כ פוסק שתברכנה במ"ה, ומשמע שמחדש שנשים חייבות בבמ"ה גם כשאנו קשור להבדלה. בשש"כ (ח"ב פסי"א סכ"ד) פוסק שנשים רשאיות לברך במ"ה, אך תברכנה רק אחרי שיסיימו ההבדלה ויטעמו מהיין, שמא אינן חייבות והווי הפסק בין בפה"ג לשתיה (ומוסיף בשם הגרשז"א שהכא גם לנוהגות כהשו"ע ולא מברכות על זמ"ג, הכא רשאיות. עיי"ש). בנהרות איתן (ח"א סי' יט) כותב דגם החוששים למשניב שלא לברך במ"ה מחשש לברכה לבטלה, אין להם למחות בנוהגות לברך דיש להן סמך בפוסקים.

ג. גדר ברכת במ"ה והאם היא מצווה שהזמן גרמא

בסברא, חיוב נשים בבמ"ה אינו פשוט, שהרי זמנה במוצ"ש והווי מעשהז"ג (אמנם ראה אג"מ הנ"ל שסובר דל"ה זמ"ג, עיי"ש). ואכן יש שהסבירו שאע"פ שזמ"ג, האשה חייבת אגב שחייבת בהמבדיל (שקשור לחיובה בשבת), אך לעיל הבאנו שסברא זו איננה מוסכמת על כולם (וכפי שמצינו בכף החיים שכותב שתברך במ"ה ואילו המבדיל תברך בלא שם ומלכות). ובבאור העניין נראה לקשר זאת לגדר ברכת הנר, ומצינו בכך מחלוקת בראשונים. לרמב"ן (ברכות פ"ח) זו ברכת השבח כמו יוצר המאורות, ונקבעה למוצ"ש כי היתה הפסקה בשימוש באש בשבת. וברא"ש (ברכות פ"ח ס"ג) כתב: "ברכה זו אינה אלא לזכר בעלמא שנברא האור במוצ"ש, דאי משום הנאת האור מברך, היה צריך לברך בכל פעם ופעם כשנהנין מן האור". דהיינו, זו ברכה לזכר בעלמא (וראה גם תוס' פסחים נג, ב ד"ה אין מברכין). ואילו הכל בו (סי' מא הובא באנת"ל ערך 'ברכת הנר') סובר שזו ברכת הנהנין ובשבת היה הפסק בהנאה (בנהרות איתן הנ"ל מביא בשם שו"ת באר משה דנהי שאינו ברכת נהנין שהרי אין גופו נהנה וכתוס' פסחים אך הווי כברכת הנהנין שמשבחין הקב"ה שברא האש להנאת האדם. וביבי"א הנ"ל מביא השיטות ומסיק דהעיקר שזו תקנה לזכר בריאת האש במוצ"ש. וראה גם בירור הלכה (רצו סק"ד) בביאור השיטות, ונפ"מ גם לברכת הנר במוצאי יוהכ"פ ואכמ"ל).

ונראה לומר, שלגדר הדין יש נפ"מ האם הווי זמן גרמא. אם ברכת הנר היא ברכת שבת או לזכר בעלמא, אזי זו מצווה שנקבעה זמנה למוצ"ש והווי זמ"ג ונשים פטורות (אא"כ יתחייבו אגב הבדלה וכדלעיל). אך אם ברכת הנר הינה ברכת הנהנין, י"ל שמוצ"ש אינו הזמן שנקבע למצווה אלא שהמצווה בשעה שנהנה וחז"ל קבעו שההנאה מתמשכת כל השבוע ונפסקת בשבת ולכן בפועל תחילת ההנאה כל מוצ"ש, וי"ל דכה"ג ל"ה זמן גרמא. (כיוצ"ב מצינו בשד"ח ח"ה מערכת מ"ם כלל קלו שהביא דלהרבה פוסקים כשהזמ"ג לא מצד המצווה אלא מצד איסור צדדי ל"ה זמ"ג כגון: מעקה, מזוזה, כתיבת ס"ת, שילוח הקן ושחיטה שאסורין בשבת. ואמנם יש לחלק דהתם האיסור צדדי, אך גם בנד"ד י"ל שהזמן הוא מתחילת ההנאה ככל ברכת הנהנין וחז"ל רק קבעו מתי מתחילה ההנאה, וראה סברא כע"ז בצ"ץ אליעזר חי"ד סי' מג סק"ג בישוב כה"ח בבמ"ה, ושם מוסיף דא"ל שאינו זמ"ג בגלל תחילת ברייתן שהרי כה"ח רכט סק"ט מכריע שברכת החמה הווי זמ"ג). בנוסף, לפי ההגדרה שזו ברכת הנהנין יתכן שגם הנהגות כשו"ע ואינן מברכות על מעשה ז"ג, אולי כאן רשאות לברך שהרי סו"ס הן נהנות.

ד. סיכום הצדדים בענין במ"ה לנשים והשוואתה לברכת המבדיל

העולה מהאמור, אם במ"ה הווי ברכת שבת או לזכר בעלמא הווי זמ"ג ויש לחייב נשים רק לשיטות שחייבות בהבדלה, ורק אם נחליט שיש קשר בין במ"ה להבדלה. ואילו לשיטה שבמ"ה היא ברכת הנהנין ישנה סברא לחייבן דאולי אינו נחשב כזמן גרמא (וגם אם הווי זמ"ג אולי בברכת הנהנין אין פטור של זמ"ג וילע"ב). ואם נשים פטורות מברכת הנר, האם הן רשאות לברך למנהג האשכנזים, יש מקום לדון בזה. לגבי המבדיל ראינו שהרמ"א חושש שאינן רשאות, והסביר ה"ט"ז דבמצוות דרבנן אינן רשאות ובמג"א הסביר דאפשר שלרמ"א במצוה שאין בה עשיה אינן רשאות ורבים מהאחרונים חולקים על הרמ"א (ובכללם המג"א עצמו) ומסיקים דרשאות לברך. האם סברות ה"ט"ז והמג"א קיימות גם לענין במ"ה?

ונראה לומר שסברת ה"ט"ז פשיטא שקיימת גם בבמ"ה שהיא דרבנן ולפי הרמ"א נשים אינן רשאות. ברם, סברת המג"א בדעת הרמ"א שנשים אינן רשאות לברך במצווה שאין בה עשייה יל"ע האם היא שייכת בבמ"ה. בברכת הנר קיי"ל דאין מברכין עד שיאותו לאורו, וי"ל דאולי חשיב מצוה שיש בה עשייה ורשאות לברך לפי סברת המג"א. מאידך, הבאנו לעיל (פ"א ס"ג) סברת הקונטרסי שיעורים שכוונת המג"א שנשים רשאות רק אם יהיה חפצא של מצווה, ולפי דבריו אין מחל' בין סברת המג"א לסברת ה"ט"ז ובכל מצווה דרבנן, גם אם יש

עשייה, אי"ז נחשב כחפצא של מצווה ואינן רשאיות לדעת הרמ"א. דהיינו, יש צד לומר שחשש הרמ"א שאינן רשאיות להבדיל, לא שייך לגבי במ"ה (אא"כ כהקונטרסי שיעורים).

לפיכך, לנוהגות כמנהגי הספרדים – פשוט יותר לחייבן בהמבדיל וכדעת הרמב"ם והשו"ע, ואילו ברכת במ"ה פחות ברור לחייבן (אא"כ במ"ה צמוד להמבדיל או לצד דהווי נהנין ול"ה זמ"ג) ואם אינן חייבות – גם אינן רשאיות (אא"כ נאמר לצד דהווי ברכת הנהנין שנשים מברכות בזמ"ג בברכת הנהנין. תוצאה זו לכאורה להיפך מדעת כף החיים שכותב שיברכו במ"ה ואילו המבדיל יברכו בלא שם ומלכות). אמנם, הכרעת רוב הפוסקים (גם הפוסקים האוחזים במנהגי ספרד), שנשים מברכות גם במ"ה. ופשוט הוא שרשאיות לברך יין ובשמים (כשאר ברכות הנהנין).

ואילו לנוהגות כמנהגי אשכנז – לגבי המבדיל, פחות ברור לחייבן מאשר לנוהגות כהשו"ע, משום שהרמ"א חושש לא"ח שאינן חייבות בהבדלה. מאידך, לרוב הפוסקים הן רשאיות לברך ודלא כחשש הרמ"א. ואילו לגבי במ"ה, קשה עוד יותר לחייבן (שהרי גם בהמבדיל חושש הרמ"א שאינן חייבות ולכן הצד לחייב במ"ה אגב המבדיל קלוש יותר ונשאר לחייבן רק לשיטה שבמ"ה זה ברכת הנהנין ורק אם עי"כ אין מניעה לברך מצד זמ"ג). ולעניין האם רשאיות לברך במ"ה, ישנה סברא להקל שרשאיות טפי מאשר ברכת המבדיל (שאולי חשיב כמצווה שיש בה עשייה, ותרד סברת המג"א).

ה. הסבר השיטה שלדעת המשנ"ב נשים לא תברכנה במ"ה

לעיל (פ"ב ס"א) הבאנו מחלוקת האם המשנ"ב בביאור הלכה חושש שאינן רשאיות לברך במ"ה. ויש שיטות שסוברים שלפי המשנ"ב נשים תברכנה המבדיל ולא רשאיות לברך במ"ה. ויש להבין מדוע, שהרי לגבי אשכנזיות האם רשאיות לברך, ראינו סברא שבמ"ה קיל טפי מהבדלה.

ונראה לבאר שהמשנ"ב דקדק בדבריו בעניין ברכת המבדיל, ועפ"י אי"ש חששו בעניין במ"ה שאינן רשאיות לברך (באם אכן זו כוונתו בביאור הלכה, וכבר נתבאר שיש בזה מחלוקת). בדברי המשנ"ב שהבאנו לעיל (פ"א ס"ה), הביא לגבי הבדלה את שיטת הבי"ח והמג"א שרשאיות לברך (ודלא כהרמ"א) והסביר בשעה"צ שיכולים לסמוך ע"ז למעשה כי בלאו הכי הפרי"ח והיעב"ץ הסכימו לדעה הראשונה. דהיינו, מצד עצמו יש מקום לחשש הרמ"א שלא רשאיות לברך (מטעמיהם של הטי"ז או של המג"א ברמ"א או מטעם אחר) אך לדינא יש פוסקים שחייבות לברך, ולכן נהי שלא נחייבן אך עכ"פ אפשר לסמוך על ב"ח

ומג"א שרשאיות ולא לחוש לרמ"א, ועל ידי כך נרוויח שלא יפסידו הברכה כדי לצאת ידי השיטות שהן חייבות.

ויש לומר דכ"ז שייך בהמבדיל. לגבי במ"ה הצרוף של השיטות שהן חייבות קלוש יותר. לגבי המבדיל זוהי שיטת הרמב"ם, מ"מ ושו"ע שחייבות, ואילו לגבי במ"ה כדי לחייבן יש לחדש שבמ"ה קשורה להבדלה (והביה"ל הרי מפקפק בזה) ואל"כ הווי מצווה שהזמן גרמא, שפטורות. האפשרות הנוספת לחייבן לפי השיטה שבמ"ה היא ברכת הנהנין ג"כ אינה כ"כ חזקה, כי לרא"ש, רמב"ן ועוד ראשונים במ"ה אינה ברכת הנהנין ורק לכל בו הוויא ברכת נהנין, וזו אינה השיטה העיקרית, והמשנ"ב אף לא הזכירה. בנוסף, גם לשיטות שחייבות בבמ"ה הרי עצם החיוב אינו חזק כמו בהמבדיל שהרי קיי"ל שאין צריך לחזר אחר במ"ה. משום כך י"ל בסברת המשנ"ב (לשיטות שהמשנ"ב סובר שלא רשאיות לברך במ"ה) שהחשש לסברת הרמ"א שאינן רשאיות, בטל כשנגדו יש שיטה עיקרית על חיוב חזק כמו בהמבדיל, משא"כ לגבי במ"ה שעצם השיטה שמחייבת אינה שיטה כ"כ עיקרית, ובנוסף לכך – גם לדעת המחייבים החיוב אינו כ"כ חזק (דאי"צ לחזר) וגם אין שום שיטה שיש חיוב דאורייתא, ולכן חיוב חלש כזה אינו מספיק כדי לעקור חשש הרמ"א שאינן רשאיות (אע"פ שלגבי במ"ה יש סברא לומר שחשש הרמ"א חלש יותר וכדלעיל).

בכך נוכל להסביר השיטות שסוברות שהמשנ"ב סובר שאינן רשאיות לברך במ"ה. אמנם לדינא הבאנו לעיל שהרבה פוסקים סוברים שנשים חייבות, או עכ"פ רשאיות, לברך במ"ה, וישנם אף שסוברים שגם המשנ"ב מסכים שרשאיות.

פרק שלישי: הבדלת קטנה שהגדילה במוצאי שבת

א. חיוב הבדלה ותוספת שבת בקטן שהגדיל במוצ"ש

ישנה מחלוקת האם קטן שהגדיל חייב בתוספת שבת ויוהכ"פ. המנ"ח (שיג סק"ט אות יז ד"ה ונלע"ד פשוט) מסתפק האם קטן שהגדיל במוצאי שבת או במוצאי יוהכ"פ חייב בתוספת, דאולי אין חייב בתוספת אלא מי שמחוייב היה בעיקר, משא"כ קטן שהגדיל שלא היה מחוייב בעיקר. ואכן החת"ס (או"ח קעב) פוסק שבהגדיל במוצאי יוהכ"פ פטור מתוספת, דרק למי שמחוייב בקודש חייבו להוסיף על הקודש. ואילו הישועות יעקב (או"ח תרח סק"א) פוסק שקטן שהגדיל במוצ"ש חייב בתוספת שבת כי עכשיו הוא מחוייב כגדול.⁶

6. ועיי"ש שכותב דתוספת יוהכ"פ שאני, דל"ש תוספת עינוי כשהיה רשאי לאכול ביום

ולעניין חיוב הבדלה לגבי קטן שהגדיל במוצאי שבת: בשו"ת הר צבי (או"ח קסה) כותב דקטן שהגדיל במוצ"ש י"ל שהוא פטור לכו"ע מהבדלה דאורייתא משום שלרמב"ם הבדלה היא חלק מזכירת שבת לקדשו ביציאתו, ומאחר שפטור משבת, ה"ה שפטור מלקדש השבת ביציאתה ע"י ההבדלה ודומיא דתוספת יוהכ"פ שקטן שהגדיל פטור.

והנה, בסברא יש מקום לעיין בזה. דאם יש מצווה לקדש את השבת ביציאתה ובזמן יציאת שבת הוא גדול, מדוע שלא יתחייב במצווה זו, ומנ"ל לומר שמי שלא חוייב בשבת, פטור ממצווה זו (זו מצווה שמצד עניינה שייכת לשבת אך מצד זמנה שייכת למוצ"ש, ובשבת היה פטור, ובמוצ"ש הגדיל וחייב במצוות ויש לדון האם הולכים לפי העניין או לפי זמן החיוב). אמנם יש גם מקום לדחות זאת, דאולי אזלינן בתר עיקר החיוב. וגם אם הולכים לפי זמן החיוב יש מקום לדון לפוטרו דקטן שמגדיל במוצ"ש הוא מגדיל לא מיד בצאת השבת אלא מעט אח"כ (כי צריך י"ג שנה ומקצת יום), ואילו החיוב לקדש השבת ביציאתה זה ממש ביציאת השבת (וכ"ש לרמב"ם שהובא בהערה 1 לעיל שזכירת השבת ביציאתה שייכת גם מעט קודם ליציאת השבת).

יש להוסיף, שכל האמור שייך אם דין הבדלה יסודו בזכירת שבת ביציאתה. אך אם המקור להבדלה מהפסוק "ולהבדיל בין הקדש ובין החול", י"ל שזו מצווה להבדיל במוצ"ש ואין נפ"מ אם חוייב בשבת (במנחת אלימלך ח"א סי' כ' כותב שמי שלא חוייב לשמור שבת פטור מלהבדיל בין הקודש לבין החול. ולענ"ד יותר מסתבר שהמבדיל אינו מבדיל בין הקודש שלו לבין החול, אלא בין הקודש דעלמא לבין החול, וראה להלן בסעי' ב' בשם שו"ת בצל החכמה בעניין זה).

הבאנו מחלוקת בחיוב קטן שהגדיל בתוספת שבת. האם דין הבדלה בקטן שהגדיל זהה לדין תוספת שבת בקטן שהגדיל? ניתן לומר בסברא שתוספת שבת קשורה לשבת טפי מהבדלה, שהרי תוספת שבת משמעה להוסיף על השבת, וי"ל שחייב בה רק מי שחוייב בשבת, משא"כ הבדלה יתכן שהיא מצווה בפני"ע גם למי שלא חוייב בשבת. אך ישנה גם סברא הפוכה שפְתָבָה שו"ת בצל החכמה (שטרן, אוסטרליה, ח"א סי' עב), די"ל שחיוב התוספת הוא חיוב בשעה שהוא כבר גדול, משא"כ הבדלה היא חיוב משום היום שעבר שבו היה קטן (ואולי אפשר לחלק גם באופן קצת שונה, שתוספת היא מצווה להרחיב השבת למוצאי

(דהיינו, להוסיף שעת צום על כ"ד שעות צום הוי עינוי, משא"כ צום שעה לכשעצמו אינו עינוי כלל). ולענ"ד לפ"ז בשאר עינויים כגון סנדל וכד' יתכן ושייך מקצת עינוי אע"פ שלא התענה ביום, וכמו"כ אם בפועל צם (מדין חינוך או שסתם לא אכל וכד') שייך תוספת עינוי גם באכילה ושתיה.

שבת, והבדלה נועדה להראות שעכשיו כבר אינו שבת וחיוב זה אולי שייך רק למי שחוייב בשבת). מכאן שמסברא יתכן שהמחייבים קטן שהגדיל בתוספת, יפטרוהו מהבדלה, ומאידיך יתכן שהפוטרים אותו מתוספת יחייבוהו בהבדלה. בשו"ת בצל החכמה ע"פ סברתו הנ"ל מסיק שקטן שהגדיל פטור מתוספת וחיובו בה רק מדין חינוך, ולכן למ"ד שהבדלה דאורייתא, גדול לא יצא יד"ח בהבדלת קטן שהגדיל שחיובו מדין חינוך דרבנן. משא"כ למ"ד שהבדלה דרבנן, יכול הקטן שהגדיל להוציא גדולים (ואין חיסרון של תרי דרבנן שמוציא חד דרבנן ששייך רק בקטן המוציא, ולא בגדול המוציא כשיש תרי דרבנן עיי"ש).⁷

ב. קטנה שהגדילה במוצ"ש פטורה ממה נפשך מהבדלה

לאור האמור לעיל, אם חיוב הבדלה מקורו מזכור (לקדשו ביציאתו), יש מקום לפטור קטן שהגדיל מהבדלה, ואילו אם המקור להבדלה הוא מ"ולהבדיל בין הקדש לבין החול", יש יותר מקום לחייב קטן שהגדיל בהבדלה.

לפיכך, נראה שקטנה שהגדילה במוצ"ש לכאורה פטורה מהבדלה ממה נפשך. אם חיוב הבדלה הוא מ"זכור" וקשור לשבת, אזי היא פטורה כי קטנה לא חויבה בשבת (ורק נשים שהיו גדולות בשבת חייבות מצד דאיתנהו בשמור). ואם חיוב הבדלה הוא מ"ולהבדיל" ואינו קשור לשבת, אזי היא ככל הנשים שפטורות מצד מעשהז"ג. כדי לחייב קטנה שהגדילה בהבדלה צריך ג' תנאים: א) שהבדלה תהיה מנותקת משבת, ב) שחיוב ההבדלה הרגיל רק מדרבנן (והפס' אסמכתא), ג) לפי שיטת רש"י וא"ח שבדמילי דרבנן נשים חייבות במעשהז"ג (ורוה"פ פליגי). ורק בצרוף כל ג' התנאים הנ"ל יש מקום לחייבה, ולפיכך יש צד חזק מאוד לפוטרה.

והאם היא רשאית להבדיל (לנוהגים כהאשכנזים): הבאנו לעיל (פ"א סי"ג) שהרמ"א חושש שנשים אינם רשאיות להבדיל וכהסב"י הט"ז והמג"א. המשנ"י בשעה"צ כותב דאפשר לסמוך על הבי"ח ומג"א שפסקו שרשאיות כי בלא"ה להרבה פוסקים נשים חייבות. אך י"ל דכ"ז בגדולה. בקטנה שהגדילה, שיש צדדים רבים יותר לפוטרה ממנ"פ, ורק צד קלוש לחייבה (וגם הוא לכל היותר מדרבנן), יש יותר מקום לחוש לסברות הט"ז והמג"א בדעת הרמ"א שאינה רשאית להבדיל.

לדעת המנחת אלימלך (ח"א סי' כ') אם המקור לחיוב הבדלה הוא מהפס'

7. באורח משפט סי' סב דן אולי לחייב קטן שהגדיל בהבדלה כי יתכן וחוייב בתוספת שבת ביציאתה. ובשו"ת בצל החכמה הנ"ל כותב דלא מסתבר לחייב הבדלה רק בגין חיוב בתוספת (וראה גם בציץ אליעזר חיי"ב סל"ח שדן בנסיעה במונית של נהג שלא שמר שבת ולא הבדיל, האם יש חיוב הבדלה למי שחוייב בשבת ולא שמרה בפועל עיי"ש).

"ולהבדיל", אזי חיוב הבדלה רק במי שהיה לו חיוב של קודש. ולפי דבריו יצא שאין בכלל צד לחייב קטן שהגדיל בהבדלה וכ"ש שקטנה פטורה. ולעני"ד סברא זו תלויה בחקירה האם חיוב אדם בהבדלה הוא בגלל ששמר שבת או בגלל שהיתה שבת קודש בעולם. וראיתי שדן בזה בשו"ת בצל החכמה (ח"א סי' עב). ולעני"ד יותר יש לומר שחיוב הבדלה הוא להבדיל בין הקודש שהיה בעולם לבין החול, ולפיכך, לצד זה, קטן שהגדיל חייב בהבדלה, שהרי היה קודש בעולם (וכ"ש כשהוא גם שמר שבת מדין חינוך), משא"כ אם חיוב שבת מדין זכור – לזכור השבת ע"י שמקדשים אותו ביציאתו, לעני"ד מסתבר יותר לומר שרק מי שחויב בשבת צריך לקדשו ביציאתו (ופחות מסתבר לומר שאדם צריך לזכור ולקדש את השבת שהיתה בעולם ביציאתה).

אמנם כל האמור לעיל הינו בהנחה שקטן פטור משבת. אך הרי יש דין חינוך לקטן, ואם כן הוא שומר שבת מדין חינוך, ואולי משו"ה הוא יתחייב בהבדלה. לפיכך, יש להרחיב בגדרי חינוך לקטן וההשלכות לנידונו.

ג. חיוב חינוך על הבן או על האב

נחלקו הראשונים האם דין חינוך יוצר על הקטן חיוב מדרבנן לקיים המצווה, או שהקטן כלל אינו מחוייב ורק על האב יש חיוב מדרבנן לחנכו. לרש"י (ברכות מח, א ד"ה עד שיאכל) החיוב הוא על האב, וכ"ד הריטב"א (מגילה יט, ב ד"ה מתניתין הכל) והמאירי (ברכות כ, א), ואילו תוס' (ברכות מח, א ד"ה עד שיאכל) סוברים שיש חיוב על הבן מדרבנן (וראה מקורות נוספים באנת"ל ערך 'חינוך'). ומלשון הרמב"ם דייק הכס"מ (מזוזה פ"ה ה"י, ברכות פ"ה ה"ז, חמץ ומצה פ"ו ה"י ע"פ הרמב"ם שם וכן ע"פ פ"א דנחלות ה"י) שדין חינוך מטיל חיוב על האב ולא על הבן (אמנם יש מקורות ברמב"ם שנראה מהם שהבן עצמו חייב מדין חינוך כגון: פ"ה דברכות ה"א, פ"ג דציצית ה"ט, פ"ו דסוכה ה"א, פ"ז דלולב ה"יט ועוד, ונרמז בספר המפתח לרמב"ם פרנקל בהל' נחלות בשם ספר תפילה של ראש עמ"ס תפילין. וראה מש"כ הגרע"י במבוא לילקוט יוסף על דיני קטן ומש"כ בזה בספר הקטן והלכותיו – רקובסקי ח"ג סי' א' בנסיון לישוב שיטת הרמב"ם, וראה גם לשון שו"ת הרא"ש כלל ד' סכ"א).⁸

ד. חינוך קטן שהגדיל במצווה שעדיין אינו מחויב בה

חיוב האב לחנך את בנו נפסק בהגיע הבן לגדלות. כ"פ הבי"י (או"ח ס"ס קס"ז)

8. ודין חינוך שייך גם בקטנה. במג"א (או"ח שמג סק"א) דן אמנם אם יש חינוך על בת וברמב"ן (במלחמות, יומא פב) ור"ן (שם ד"ה א"ר הונא) עיקר החינוך לבן, אך לרוה"פ יש חינוך גם בקטנה, וכ"פ המשני"ב (שמ"ג סק"ב).

ד"ה ואיכא ובסי' רצ"ז ד"ה וכתב עוד), הב"ח (רצ"ז ד"ה וכתב עוד) והמשנ"ב (רכ"ה סק"ז) שהוסיף שיש רק חיוב להוכיח בנו (ובביאור הלכה ל"ז ד"ה וי"א מסיק המשנ"ב דכשהגיע לגיל י"ג סמכינן אחזקה דרבא שהביא ב"ש ופקע החינוך). ובסברא יש לעיין, האם נשאר חובת חינוך לאחר הגיעו ל"ג כאשר הבן עדיין לא מחוייב במצווה (כמו בנד"ד, לפי הצד שפטור מהבדלה במוצ"ש כגדול כי לא חויב בשבת, האם יש חיוב חינוך על כך). שאלה זו תלויה אולי בחקירה, האם חינוך הבן שייך רק בבנו קטן או שהחינוך נמשך עד לשעה שהבן מתחייב בעצמו, ונפ"מ כשהבן גדול ועדיין לא נתחייב. מסתימת הפוסקים נראה שאין חילוק ובכל מקרה פוקע החינוך בהגיע הבן לגיל י"ג. ואכן באורח משפט (סי' סב) כותב שקטן שהגדיל פוקעת חובת החינוך, ולכן אם קטן שהגדיל פטור מהבדלה, הוא גרע מקטן שיש על אביו חובה לחנכו וכעת שנתגדל פקע מצוות חינוך ואינו מחוייב כלל, אך למועו"ז (ח"ד רפ"ח) יתכן שחינוך ממשיך אחר י"ג כשעדיין לא נתחייב.

ולסיכום, לרוב הראשונים חיוב חינוך על האב וכ"ד הכס"מ ברמב"ם, ולתוסי' החיוב על הבן ושייך גם בקטנה. בגיל י"ג פוקע דין חינוך ויתכן מאוד שאין חינוך אחר י"ג גם על מצווה שעדיין פטור ממנה, וכ"כ באורח משפט. אך אם נחדש שדין חינוך אינו פוקע בגדלות אלא בשעה שמתחיל להיות מחויב, אזי יתכן שיימשך דין החינוך כאשר הוא פטור עדיין מחיובו כגדול. ובפשטות חובת חינוך פוקעת גם בכה"ג.

ה. הבדלת קטן וקטנה שהגדילו במוצ"ש כחיוב ומדין חינוך

יש לבדוק את ההשלכות מדין חינוך לנדוננו. על פי האמור יוצא לגבי קטן שהגדיל במוצ"ש, שאם הבדלה דאורייתא ואינה קשורה לשבת (או שקשורה לשבת של העולם ולא לשבת שלו), אזי הוא חייב בהבדלה מדאורייתא ומוציא אחרים. וכיוצ"ב אם הבדלה דרבנן ואינה קשורה לשבת וכנ"ל, אזי הקטן שהגדיל חייב בהבדלה מדרבנן כגדול ומוציא אחרים.

ואם הבדלה קשורה לשבת והיא מדאורייתא, אזי הקטן שהגדיל פטור ולכל היותר אולי הוא חייב מדרבנן לפי תוסי' שיש חיוב חינוך על הבן. וג"ז צ"ע, דיותר מסתבר שחיוב חינוך על הבן פוקע לכשיגדיל אע"פ שהוא עדיין פטור. ואילו לרש"י שחיוב חינוך על האב, עוד יותר מסתבר שבגדלות פוקע דין חינוך, ובכל מקרה הקטן מצד עצמו פטור. ואם נאמר שיש עכ"פ חיוב דרבנן (לפי תוסי'), אזי הקטן שהגדיל לא יוכל להוציא האחרים שחייבים מדאורייתא. ואם הבדלה דרבנן וקשורה לשבת, אזי בפשטות הקטן שהגדיל פטור, ולכל היותר אולי לפי תוסי' הוא חייב מדין חינוך והווי תרי דרבנן (וג"ז לא כ"כ נראה, ויותר מסתבר

שפקע דין חינוך בגדלות). וילייע האם יוכל להוציא גדול שמחויב בהבדלה כחד דרבנן. ויותר מסתבר שלא יוכל להוציא (אמנם לעיל הבאנו סברת שו"ת בצל החכמה שבקטן שהגדיל מהני תרי דרבנן להוציא חד דרבנן, אך י"ל שמאחר שעצם חיובו בתרי דרבנן מפוקפק ויותר מסתבר לפוטרו, לכן נראה שעכ"פ לא יוכל להוציא חד דרבנן. יש אף מקום לדון דאולי אם פקע דין חינוך ואינו מחויב, אולי אינו רשאי להבדיל בעצמו (וילייע האם דמי לאשה שפטורה ממעשהז"ג ויש מחלוקת אם רשאית לברך, וכמובן שיש לחלק בין אשה לקטן שהגדיל ואכמ"ל) ומאחר שעליו להבדיל לפי השיטות שהבדלה אינה קשורה לשבת, צ"ע האם צריך שישמע הבדלה מגדול שהרי יתכן והוא פטור ואינו רשאי, וילע"ב).

ובאופן כללי לסיכום: קטן שהגדיל חייב, אם הבדלה אינה קשורה לשבת. אך אם הבדלה קשורה לשבת נראה יותר שהוא פטור.

ואילו קטנה שהגדילה במוצ"ש מסתבר טפי לפוטרה מהבדלה ממה נפשך כדלעיל. אם הבדלה דאורייתא וקשורה לשבת, אזי היא פטורה כי בשבת היתה פטורה, ויש לכל היותר צד קלוש לחייבה מדין חינוך מדרבנן. כיוצ"ב אם הבדלה דרבנן וקשורה לשבת, אזי היא פטורה כנ"ל ולכל היותר צד קלוש לחייבה מדין חינוך כתרי דרבנן. ואם הבדלה דאורייתא ואינה קשורה לשבת, אזי היא פטורה משום דהווי מעשהז"ג (ול"ש בזה הואיל ואיתנהו בשמור וכי' שהרי הבדלה אינה מדין זכור). ואם הבדלה דרבנן ואינה קשורה לשבת, הווי מעשהז"ג שנשים פטורות (מלבד שיטת רש"י וא"ח שנשים חייבות במעשהז"ג דרבנן).

לפיכך בקטנה שהגדילה יש לכל היותר צדדים קלושים לחייבה בהבדלה מדרבנן. ישנו צד קלוש נוסף לחיובן, אם נאמר שהבדלה דאורייתא וקשורה לשבת אך לא לחיוב השבת של המבדיל אלא למציאות השבת בעולם (שבת דעלמא). לפי הגדרה זו קטנה שהגדילה אולי חייבת בהבדלה שהרי נשים קשורות לחיובי שבת ולכן חייבות בהבדלה וכמו"כ החיוב קשור לשבת דעלמא ולא לחיוב הקטנה בשבת ולכן גם קטנה שהגדילה אולי חייבת בהבדלה. אך גם זה צד קלוש, כי יותר מסתבר שחיוב נשים בהבדלה, הואיל ואיתנהו בשמור איתנהו בזכור, שייך באם חויבו בפועל בשמור ולא בכך שהיה "שמור" של שבת דעלמא. ומאחר שהצדדים לחיוב קטנה שהגדילה קלושים, נראה כעיקר שהיא פטורה מהבדלה, ויש יותר מקום לחוש שאינה רשאית להבדיל בעצמה ואם תרצה תוכל לשמוע הבדלה מאחר.

ו. יציאת גדול יד"ח במעשהו בקטנות ונפ"מ להבדלה

עד עתה יצאנו מתוך הנחה שאם הבדלה קשורה לשבת יש לפטור קטן שהגדיל מהבדלה מאחר שלא חויב בשבת. אך לכאורה יש מקום לדון בזה, שהרי סו"ס

הוא שמר שבת כקטן מדין חינוך, ויש לבחון האם פעולה שעשה הקטן בקטנות תועיל לחייבו לכשיגדיל.

והנה במניח ל"א (בנדפמ"ח סק"ט) דן האם אדם יוצא בגדלותו במה שעשה בקטנותו, וגם הרע"א (או"ח קפו) מסתפק בזה ונוטה דל"מ, ולדעת הטורי אבן (ר"ה כח ד"ה אילימא) לא יצא בזה ידי"ח, וכ"נ בגר"ח (שיובא לקמן).

אך יש הפוסקים דמהני. כ"כ הנצי"ב (במשיב דבר ח"א סי' יח) וכדמוכח מהרמ"א (או"ח נג, י) דכתב שקטן לא יהיה ש"ץ בערבית לפני גדלותו בערב, ומשמע דלעצמו יצא, והטעם כי סו"ס יש לו מצווה מחמת חינוך (ויבי"א ח"ג או"ח סי' כ"ז סק"ה וסק"ו דוחה די"ל דשאני ערבית שהיא רשות, וכן דיש לצרף דיתכן והוא עדיין קטן די"א שצריך מעלי"ע, וכמו"כ מסתבר שעדיין לא הביא ב"ש), וכ"נ קצת בחיי אדם (שבת כלל ו' סעיף ג') שכתב שקטן א"י להוציא גדול אך גדול יכול לצאת אם עשה קודם שחייב מדאורייתא, ומשמע קצת דה"ה שיצא במה שעשה בקטנותו, ויש לדחות ואכמ"ל). הנצי"ב מוכיח שגדול יוצא במה שעשה בקטנותו מהרמב"ם (פ"ה דק"פ ה"ז) שקטן שהגדיל בין שני פסחים חייב בפסח שני, ואם שחטו עליו בראשון פטור. ומשמע שיוצא הגדול במה שעשה בקטנות (וראה גם באו"ש פ"ה דק"פ ה"ז). ואילו הטו"א דוחה ומסביר הרמב"ם כמהר"י קורקוס שהובא בכס"מ שכתב גבי ק"פ שקטן שייך בק"פ משום שנמנה בחבורה, ואדרבה משמע דק"פ שאני ובעלמא לא יוצא ידי"ח. כיוצ"ב הגר"ח מחלק בין מצה לק"פ דמצה הווי חיוב גברא בלבד ולכן קיומה כקטן ל"מ, משא"כ בק"פ יש בנוסף לקיום המצווה באכילה, גם חפצא של קרבן, וקטן שלא הופקע משייכותו בהקרבת ק"פ ומקיים דין עשיית הפסח לכן יצא ידי"ח. ומשמע מהגר"ח דבעלמא לא יצא במה שעשה בקטנותו.

ישנם אחרונים הסוברים שלפי המרדכי מעשה דקטנות מהני. למרדכי (מגילה תשצ"ח בשם ר' טוביה מווינא) למ"ד שסומא חייב במצוות דרבנן הוא מוציא חייבים מדאורייתא משום שיכול להתפקח. המג"א (רס"ז סק"א) ורע"א (שם) ומני"ח (ש"ו) ובן איש חי (ש"ש בראשית יג ומציין למשי"כ ברב ברכות) למדו במרדכי דה"ה קטן שהרי עתיד להגדיל (ובחכמ"ש על השו"ע שם כותב שקטן מחוסר זמן, ויל"ע לדבריו כשעומד להגדיל היום ויש לפלפל בזה ואכמ"ל), וציינו שהכס"מ פליג. אך הרבה אחרונים (מהר"ם שיק או"ח רסט וכ"נ בפמ"ג מ"ז ס"ס רע"ג וכ"כ באמ"ב שבת יא וביבי"א ח"ג או"ח סי' כ"ז מציין לאחרונים אחרים שכתבו כיוצ"ב) סוברים דקטן שאני שהרי לרש"י אינו מחויב אפילו מדרבנן, וי"ל דגם למרדכי ל"מ וגרע מסומא.

בכתב סופר (או"ח ס"ס לא) כותב דלתוסי יצא במצווה דרבנן במה שעשה בקטנותו כי היה בר חיובא משום חינוך, משא"כ לרש"י שהחינוך על אביו, לא

יוצא במצווה דרבנן (גם בספר הקטן והלכותיו פיי"א הע' מ' מביא בשם בנין שלמה סי' ס' חלק (כהכת"ס בדעת תוס'), בין מילי דאוי למילי דרבנן). יש חיזוק לדברי הכת"ס בשיטות האחרונים במרדכי דלעיל שסוברים שמעשה קטן ל"מ אליבא דרש"י וגרע מסומא.

יש לדון לשיטת הנצי"ב וחלק מהאחרונים בדעת המרדכי דלעיל, שיוצא יד"ח במה שעשה בקטנותו, האם יאמרו זאת רק לתוס' או גם לשיטת רש"י. מסתימת לשון הנצי"ב נראה שלא חילק בדבר ואולי גם לרש"י יוצא יד"ח. בטעם הדבר י"ל, דנהי שכקטן לא היה מחויב, אך סו"ס הקטן עשה מעשה של מצווה שהרי נחשב עי"ז שאביו מקיים מצווה, ולכן יוצא בזה יד"ח כשהגדיל. (ולפי סברא זו יש גם מקום לחלק בין מילי דאורייתא ששם יש חפצא של מצווה למילי דרבנן ששם זה רק חיוב גברא. אך הנצי"ב לא חילק בכך). אם אכן הסברא מהני גם אליבא דרש"י א"ש שהוכחת הסברא שמעשה דקטנות מהני לכשיגדיל מהרמב"ם בהל' ק"פ ולעיל ראינו שהכס"מ לומד ברמב"ם בכמה מקומות שחיוב חינוך על האב וכדעת רש"י (אמנם כס"מ עצמו בהל' ק"פ כמהר"י קורקוס ומשמע דלא כהנצי"ב). ולסיכום – מצינו מחלוקת בפוסקים האם אדם יוצא יד"ח בגדלותו במצווה שעשה בקטנותו.⁹

למחלוקת זו אולי יש נפ"מ גם לנידוננו. לשיטות שיוצא במה שעשה בקטנותו יתכן שמה שעשה בקטנותו גם יכול ליצור חיוב המשכי בגדלותו (ואכן יש שיטות כע"ז לגבי ספירת העומר, וראה הערה 9), ולפ"ז הקטן ששמר שבת מדין חינוך (כחיוב שלו או אולי אף כחיוב של אביו) אולי יחויב בגדלותו להבדיל מדאורייתא. ולפ"ז קטנה שהגדילה – יתכן שחייבת בהבדלה (כשם ששאר נשים

9. ודיונים נוספים בזה בפוסקים בענין ברכת התורה אם מחויב לברך שוב בערב וכן אריכות גדולה בענין קטן שהגדיל בספירת העומר האם ימשיך לברך בברכה (וראה גם מנחת יצחק חיי ס"ז שדן אם נער בר מצוה צריך להקפיד להתפלל ערבית אחר צה"כ). ביבי"א (ח"ג או"ח כז, כח) האריך לבאר ומסיק דלא יברך כשסופר ספיה"ע דכל הצירופים ל"מ דספק ספיקא ל"מ לברכות וספירת קטן חסר בכוונתו ול"מ לכשיגדיל. אך להרבה אחרונים יברך. כ"כ המנ"ח (ש"ו) ע"פ מרדכי, וכן מביא בצי"א (ח"י"ד סי' נה בשם הכת"ס ומציין שכן המנהג ושכ"פ בערוה"ש), וכ"כ בשערי"ת (או"ח תפ"ט סק"כ), וכ"פ במהר"ם שיק (או"ח רסט) והר צבי (או"ח ח"ב סע"ו) וכן מובא בשם הבא"ח (ברב ברכות פ, א ו-ב, ה) וכן בתו"ת (אמור כג, נד). ובטעם הדבר כתבו לצרף הדעה שלי"צ תמימות להבנתם במרדכי שמעשה קטן מהני והשוו גם לפו"ר בעכו"ם שנתגייר, ויתכן שאפילו לסוברים שמעשה קטן ל"מ אעפ"כ חשיב כתמימות (דהווי עכ"פ מצווה קיומית), ובמועדים וזמנים (ח"י"ד וח"ח סי' רפח) מביא לכך טעמים נוספים (ובצי"א הנ"ל מביא דעה שחייב גם אם לא ספר בקטנות, דתמימות בעינן רק במה שמחויב).

חייבות לרוה"פ בהבדלה). אמנם לדינא גם צד זה אינו חזק כ"כ ולא מצאנו לו כ"כ מקורות, ובכל אופן מאוד יתכן שזה לכל היותר דרבנן, וג"ז צ"ע.

ז. הבדלה בקטנה שהגדילה במוצ"ש – סיכום

לסיכום כל האמור: נמצאנו למדים שהעיקר הוא לפטור מהבדלה קטנה שהגדילה במוצ"ש וממה נפשך. אם הבדלה קשורה לשבת אזי היא פטורה כי בשבת היתה קטנה. ואם הבדלה אינה קשורה לשבת, היא פטורה משום דהווי מצוות עשה שהזמן גרמא. אך ישנם מספר צדדים לחיובה בהבדלה.

הצדדים לחיובה מדאורייתא:

(א) אם הבדלה קשורה לשבת דעלמא.

(ב) אם מעשה בקטנות יוצר מדאורייתא חיוב לכשיגדיל והבדלה קשורה לשבת ונשים חייבות בה.

הצדדים לחיובה מדרבנן:

(ג) אם נחדש שיש חיוב מדין חינוך גם לכשהגדיל (ויותר שייך לפי תוס' וכמו"כ כ"ז אם נשים חייבות בהבדלה דהבדלה קשורה לשבת).

(ד) אם מעשה דקטנות יוצר עכ"פ חיוב מדרבנן בגדלות (והבדלה קשורה לשבת).

(ה) אם הבדלה מדרבנן ואינה קשורה לשבת ולפי רש"י וא"ח שבמצוה דרבנן שזמ"ג נשים חייבות.

והנה, אפשרות ה' אינה חזקה, שהרי לרוה"פ הבדלה קשורה לשבת וכ"ש שרוה"פ פוטרים נשים ממעשהז"ג דרבנן ודלא כרש"י והא"ח. אפשרות ב, ד שמעשה בקטנות יוצר חיוב לכשיגדיל הינה מחודשת ושנויה במחלוקת, וכמו"כ עלינו לחדש שכשם שמעשה קטן מהני ה"ה דיצור חיוב לגדלות, ובכל מקרה היא תועיל רק לדעה (העיקרית) שהבדלה קשורה לשבת וכמו"כ היא יותר שייכת לפי תוס', אך רוה"פ סוברים כרש"י שקטן אינו מחויב כלל מדין חינוך (וכ"ש שהשו"ע לומד בכס"מ שהרמב"ם כרש"י וכדלקמן). אפשרות א' הינה סברא מאוד מחודשת, שהמצווה לזכור ולקדש השבת ביציאתה לא נאמרה למי שחויב בשמירת שבת אלא בכל אדם, שאע"פ שהיה פטור משמירת השבת סו"ס עליו לקדשה ביציאתה שהרי היתה שבת בעולם. וסברא זו קשה אף יותר כשמדובר בנשים שכל חיובן לקדש השבת ביציאתה נובע מהלימוד הואיל ואיתנהו בשמור איתנהו בזכור. ומסתבר עוד יותר שאיתנהו בשמור צריך שהיא עצמה תחויב בשמור ולא סגי שיש "שמור" בעולם.

גם אפשרות ג' לענ"ד אין בה בכדי לחיובה, וממה נפשך. כדי לחייב אשה בהבדלה יש לנקוט שהבדלה קשורה לשמירת שבת (דאלי"כ הווי מעשהז"ג), והראשונים העיקריים שסוברים שהבדלה קשורה לשבת הם הרמב"ם, הריטב"א והמאירי

וכפי שהבאנו לעיל (פ"א ס"ב).¹⁰ והנה, דווקא אותם ראשונים סוברים כרש"י שקטן כלל אינו מחויב מדין חינוך וכפי שנתבאר פ"ג סעיף ג' (ונהי שברמב"ם אין הדבר כתוב באופן מפורש אך כך לומד הכס"מ ברמב"ם ובנוסף לכך הכס"מ בהל' ק"פ מסביר כמהר"י קורקוס ומשמע דסבר דמעשה קטן ל"מ לכשיגדיל וק"פ שאני והכס"מ הוא בעל השו"ע שפסק שנשים חייבות בהבדלה).

וכתב הגר"י כהן (דברי יוסף אה"ע ח"א אישות סק"כ) שאם יש שני צדדי היתר ובכל אחד מהם לבד פוסקים לחומרא, אם המחמיר בזה מיקל בזה ולהיפך, דהיינו, לכל פוסק לשיטתו יש צד היתר, במקרה שכזה קל הרבה יותר להקל, וסימוכין לדבר בש"ך יו"ד נ"ד סק"ט (ויעויין בט"ז סק"ד) וברע"א אה"ע סי' בי (בהגהתו על הב"ש סק"יג).

ולפי דבריו, בנידונו – שכל הצד לחייב נשים בהבדלה יסודו ברמב"ם, ריטב"א ומאירי שהבדלה קשורה לשבת, והם עצמם סוברים כרש"י שקטן אינו מחויב מדין חינוך אלא אביו, ממילא אין כ"כ יסוד לחייבן בגדלות מדין חינוך, וזה מחליש מאוד את אפשרויות ב,ג, דלעיל. ומכאן, שכל הצדדים שהבאנו לחייב קטנה שהגדילה במוצ"ש בהבדלה אינם חזקים והעיקר הוא לפוטרה. ולפיכך יש מקום לחוש לסברות ה"ט"ז ומג"א ברמ"א שאינה רשאית להבדיל (שהרי המשניב בשעה"צ מקל נגד סברות ה"ט"ז ומג"א רק משום שלהרבה פוסקים נשים חייבות). לפיכך נראה שקטנה שהגדילה במוצ"ש לא תבדיל בעצמה, והעיקר שהיא פטורה. ואם רוצה, יכולה לשמוע הבדלה ממי שלא יצא ידי"ח אך לא תבדיל בעצמה.

ח. ברכת הנר בקטנה שהגדילה במוצ"ש

ומה הדין בקטנה שהגדילה במוצ"ש לעניין ברכת הנר. לכאורה יש הבדל בין ברכת המבדיל לברכת בורא מאורי האש. ברכת המבדיל לרוה"פ קשורה לשבת, ולכן קטן שהגדיל יש מקום לפוטרו, משא"כ במ"ה – מצד עצמה אינה קשורה כלל לשבת, ולכן קטן שהגדיל במוצ"ש לעניין במ"ה לכאורה דינו כגדול. ומאחר שלהרבה פוסקים נשים חייבות בבמ"ה, או עכ"פ רשאיות לברך וכדלעיל בפ"ב, א"כ לכאורה ה"ה בקטנה שהגדילה.

ברם, יש מקום לדון בכמה סברות אולי לפטור קטן שהגדיל במוצ"ש מברכת

10. לרמב"ם הבדלה מדאורייתא וקשורה לשבת. בריטב"א ומאירי אפשרות שהבדלה מדרבנן אך כעין דאורייתא תקון דהיינו, תקנו הבדלה דומיא דקידוש וקשור לשבת (אמנם יש מקום לפלפל במשמעות הכעין דאורייתא תקון דאורייתא כוונתם שכשם שמהתורה יש קידוש גם לנשים ה"ה שחז"ל תיקנו הבדלה גם לנשים אך בלי קשר לשמירת שבת, אך צ"ע אם מסתבר לומר כן. ונראה שזה דוחק, ובכל מקרה הדבר לא ניתן להאמר לפי הרמב"ם שסובר שהבדלה דאורייתא).

במ"ה. יש לעיין האם החיוב בבמ"ה חל מעיקרו מיד בתחילת מוצ"ש, או שזמנו מעיקרא בכל הזמן של מוצ"ש.¹¹ אם נאמר שעיקר החיוב מיד בצאת השבת יש מקום לומר שהקטן הגדיל רק אח"כ ולפיכך הוא פטור (וכע"ז נדון לעיל בפ"ג ס"א גבי הבדלה, אך אין קשר הכרחי בין הבדלה לבמ"ה ויתכן שהאחד זמנו מיד בצאת השבת והשני בכל זמן מוצ"ש). אך נראה שהעיקר שמלכתחילה נקבע זמן ברכת הנר בכל מוצ"ש ולא מצאנו שעיקר הזמן בתחילת מוצ"ש ושלאחר מכן במוצ"ש תהיה המצווה מדין תשלומין (ורק לעניין המבדיל ביום שני ושלישי ואף לגבי יום ראשון מצינו דיונים האם זהו זמנה או שזה דין תשלומין). גם במקור הדין (בפסחים נד, א) מובאת ברייתא שהקב"ה נתן במוצאי שבת דעה באדם הראשון לטחון אבנים זב"ז ויצא מהן אור ולא נזכר שם שזה היה מיד בצאת השבת. לכן, אין זו סברא לפטור קטן שהגדיל במוצ"ש מברכת במ"ה.

לפי הכל בו, שבמ"ה היא ברכת הנהנין שמברכים במוצ"ש אחר שפסקה הנאתו בשבת, היה מקום לפלפל שקטן שהגדיל במוצ"ש לא היה לו הפסק הנאה בשבת שהרי לא היה מוזהר מהתורה בשבת. אך גם לשיטתו נראה שחייב, דיש לומר שאף לקטן היה בפועל הפסק בשבת שהרי סו"ס שמר שבת מדין חינוך ובנוסף לכך יש מקום לומר שקבעו הזמן לברכת הנהנין לפי העולם גם אם ליחיד לא היה הפסק (ויש לדון בזה), ולכן נראה שאין בכך כדי לפטור קטן שהגדיל במוצ"ש מברכת במ"ה.

ונראה שהעיקר שקטן שהגדיל במוצ"ש חייב לברך במ"ה.

אמנם לגבי קטנה שהגדילה במוצ"ש יש לעני"ד סיבה לפטורה. הבאנו לעיל (פ"ב ס"ב) לעניין חיוב נשים בברכת הנר שיטות הפוסקים לחייבן אע"ג דהווי מעשהז"ג משום שבמ"ה קשורה להבדלה, ולפי הדעות שנשים שחייבות בהבדלה (הואיל ואיתנהו בשמור) ממילא הן חייבות בברכת הנר. ולפ"ז י"ל דהני מילי בגדולה, אך בקטנה שהגדילה שלא חויבה בשמור וממילא אינה חייבת בהבדלה, ה"ה דאין לחייבה בברכת הנר אגב הבדלה (וברכת הנר מצד עצמה הווי מעשהז"ג שנשים פטורות). לפיכך, בקטנה שהגדילה במוצ"ש כל היכולת לחייבה הוא רק לפי השיטה שזו ברכת הנהנין ושאין בכך בעיית מעשהז"ג. דהיינו, במ"ה בגדולה – לכאורה פטורה דהווי זמ"ג, והבאנו שני צדדים לחייבה, או מצד דהווי ברכת נהנין אם עי"כ ל"ה זמ"ג, או אגב שחייבות בהבדלה. ובקטנה שהגדילה בטל הטעם השני ממנ"פ, דאם במ"ה קשור להבדלה שנשים חייבות הואיל ואיתנהו בשמור,

11. טעם שהאש פסקה הנאתה בשבת יש אולי מקום לומר שעיקר החיוב בתחילת מוצ"ש, אך טעם שהאש נבראה במוצ"ש יל"ע האם האש נבראה בדוקא מיד בתחילת מוצ"ש או לאו דוקא, וגם אם נבראה מיד יתכן ונקבע זמנה לכל מוצ"ש ולא לתחילת מוצ"ש. וגם לצד שפסקה ההנאה בשבת י"ל שקבעו זמנה בתחילת ההנאה במוצ"ש אך אינו חייב ליהנות מיד בצאת השבת.

אזי קטנה שהגדילה ליתא בשמור. ואם במ"ה בפני"ע, אזי הווי זמ"ג ופטורה.¹² נשאר אם כן רק הטעם הראשון לחייבה לפי שיטת הכל בו דהוויא ברכת הנהנין. הבאנו לעיל ששיטת הכל בו אינה השיטה העיקרית בפוסקים ולפיכך הצד לחייבה הינו קלוש. ממילא נראה לומר שיש צד חזק שאינה רשאית לברך ברכת הנר, משום חשש הרמ"א, וכהסברי הטי"ז והמג"א שהבאנו לעיל. ונהי שלגבי ברכת מאורי האש טעמו של המג"א חלש יותר (וכדלעיל בפ"ב ס"ד, אא"כ כהקונטרסי שיעורים שם), אך מאחר ועצם החיוב של קטנה שהגדילה במוצ"ש בברכת הנר קלוש, יש יותר מקום לחוש לרמ"א שאינה רשאית לברך.

ט. סיכום

לנוהגים כהשו"ע – העיקר שנשים חייבות בהבדלה, ולנוהגים כהפוסקים האשכנזים – יתכן שנשים פטורות, אך עכ"פ העיקר דרשאיות לברך. ולענין נשים בברכת בורא מאורי האש – לנוהגים כהפוסקים הספרדים חיונן בברכת הנר פחות פשוט מחיונן בברכת הבדלה, אך רוה"פ הספרדים מחייבים אותן גם בברכת הנר. ואילו לפוסקים האשכנזים – חיונן בבמ"ה עוד פחות ברור, אך להרבה פוסקים הנשים האשכנזיות עכ"פ רשאיות לברך, אמנם יש הסוברים שהמשנ"ב חושש שאינן רשאיות לברך.

קטן שהגדיל במוצ"ש יש מחלוקת בפוסקים אם חייב בתוספת שבת. ולגבי הבדלה – יתכן שהדבר תלוי אם הבדלה קשורה לשבת או לא (ותלוי אם המקור מ"זכור" או מ"ולהבדיל"), ויתכן שכשהגדיל פקע חיובו מדין חינוך. וקטנה שהגדילה במוצ"ש נראה כעיקר שממה נפשך פטורה מהבדלה. אם הבדלה קשורה לשבת – היא פטורה כי בשבת היתה פטורה, ואם הבדלה אינה קשורה לשבת – כל הנשים פטורות דהווי מעשהז"ג. אמנם ישנם כמה צדדים קלושים לחייבה, אך מאחר והצדדים קלושים נראה שיש לחוש לרמ"א שאינה רשאית להבדיל בעצמה.

ולגבי ברכת הנר – בקטן שהגדיל במוצ"ש, נראה שהעיקר לחייבו. משא"כ בקטנה שהגדילה במוצ"ש דלכאורה פטורה דהווי מעשהז"ג ובגדולה יש צד לחייבה אגב הבדלה, ובקטנה שהגדילה – צד זה פקע ממנ"פ (דאם במ"ה קשורה להבדלה שקשורה בשבת, בהגדילה – ל"מ, ואם אינו קשור להבדלה – הווי זמ"ג) ונשאר רק הצד לחייבה באם ברכת במ"ה הוויא ברכת הנהנין ובאם לא הווי זמ"ג, ומאחר שצד זה אינו שיטה עיקרית להלכה, יש מקום לחוש לרמ"א הסובר שאינה רשאית לברך במ"ה, ותשמע הברכה מאחר.

12. משא"כ בקטן שהגדיל שיש לחייבו בבמ"ה אע"פ שבהבדלה י"א שאינו חייב, כי במ"ה ודאי שייכת גם כחיוב בפני"ע וכסברת הביה"ל שרשאי לברכה בפני"ע, והחידוש בפוסקים שיש גם לחייבה אגב הבדלה נראה שאינו מבטל האפשרות לחייבה מצד עצמה.